

Rusya ve Ermeniler: Rus Devlet Duması'nda Ermeni Sorunu

Seyit Sertçelik*

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Ermeni Sorunu yeniden uluslararası kamuoyunda sıklıkla işlenen konular arasında yer alır. Savaş öncesi bu sorunun en fazla yankı bulunduğu ülkelerin başında Rusya gelir. Rus kamuoyunda Ermeni Sorunu üzerine hararetli tartışmalar yapılırken, bu konu zaman zaman Rus Devlet Duması¹ gündemine getirilir. Duma'da Ermeni Sorunu üzerine görüş bildiren mebuslar arasında Kadet Partisi lideri P. N. Milyukov² ve Ermeni asıllı M. İ. Papacanov³ başrolü oynar.

Balkan Savaşı başladığı zaman batılı bazı diplomatlar, Osmanlı Devleti'nin kesin olarak bozguna uğratılma ve Avrupalı devletlerce topraklarının paylaşılma vaktinin geldiği düşüncesiyle diplomasi çevrelerinde bu konuyu öne çıkarırlar. Rus basını ise güncel bir hale gelen Ermeni Sorunu ile özenle ilgilenmeye başlar. Rus Devlet Duması'nda Kadet lideri Milyukov ve Ermeni asıllı mebus Papacanov, Rus diplomatlarının Ermeni Sorunuyla daha ciddi bir şekilde ilgilenmeleri yönünde görüşler bildirerek, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan Rusya'nın

yararlanması gerektiğini belirtirler. Milyukov ve Papacanov, Ermeni Sorununun Rusya'nın ve Ermeni halkının lehine çözülmesi için girişimler yapılmasını talep ederler⁴.

Dönemin önde gelen Rus şarkiyatçısı Mihail Pavloviç, son yıllarda Milyukov'un kaleme aldığı yazılarından anlaşıldığına göre, Kadet lideri açısından Rus emperyalizminin en önemli görevinin Kafkasya'ya sınır Türkiye topraklarının ele geçirilmesi olduğunu belirtir. Pavloviç'in ifadesiyle bölgede Kürtlerle beraber yaşayan Ermenilerin zor şartlar altında yaşadıkları yönünde propaganda yapılmasının, Rusya'nın yakın gelecekte bölgede önemli ekonomik ve stratejik çıkarlarını gerçekleştirmesi için uygun bir hazırlık ortamı yaratacağı düşüncesi hakimdir⁵.

Devlet Duması'nın 13 Aralık 1912 tarihli oturumunda bir konuşma yapan Kadet lideri Milyukov, ekonomik ve stratejik açılardan önemli olan Van ve çevresinde yaşayan Ermenilere karşı Rusya'nın umursamaz davranmasının söz konusu olmadığını söyler⁶. Pavloviç, Milyukov'a hak vererek söz konusu bölgenin Rusya açısından son derece önemli olduğuna işaret ederek, "Ermenistan'a" sahip olmanın Rusya'ya serbestçe Akdeniz'e çıkma fırsatı sağlayacağını vurgular. Bu durumda

(*) Prof. Dr., AK Parti Ankara Milletvekili.

- (1) Rusya'da gerçekleşen 1905 devrimi üzerine Rus Çarı II. Nikola tarafından 6 Ağustos 1905 tarihinde yayımlanan beyanname ile Rus Devlet Duması kurulması kararlaştırılır. Yapılan seçimlerin ardından 27 Nisan 1906 tarihinde St. Petersburg'da Duma törenle açılır. 478 mebuslu Birinci Duma'da 5 Ermeni asıllı mebus görev yapar. Açılıştan 72 gün sonra Birinci Duma, Rus Çarı tarafından feshedilir. 542 mebusun yer aldığı İkinci Rus Devlet Duması, 20 Şubat 1907 tarihinde açılır. Ermeniler, bu dönemde Duma'ya 7 mebus sokmayı başarırlar. Ancak İkinci Duma, II. Nikola tarafından 102 gün sonra dağıtılır. Yapılan seçimlerden sonra 448 mebusun yer aldığı Üçüncü Duma, 1 Kasım 1907 tarihinde açılarak dağıtılmadan çalışmalarını dönem sonuna kadar (9 Haziran 1912) yürütür. Üçüncü Duma'da 4 Ermeni asıllı mebus görev yapar. 15 Kasım 1912 tarihinde 438 mebusla çalışmalarına başlayan Dördüncü Rus Devlet Duması ise, 6 Ekim 1917 tarihinde Geçici Rus hükümetince feshedilir. Bu dönemde de 4 Ermeni asıllı mebus Duma'da görev yapar. *İstoriya Rossii, Vishaya Shkola, Moskva, 2000, s.259-275.*
- (2) Pavel Nikolayeviç Milyukov (1859-1943), Rus devlet adamı, tarihçi, yayıncı. 1917 Şubat devrimi sonrasında Rusya'da kurulan Geçici hükümetin Dışişleri Bakanı.
- (3) Mihail İvanoviç Papacanov (1869-1926), Kadet Partisi'nden Dördüncü Rus Duması'na seçildi. Duma'da Ermeni Sorunu üzerine çalışmalar yapan Ermeni asıllı vekiller arasında başta gelir.
- (4) M. Pavlovich, "Rossiya i Armiyanskiy Vopros", *Sovremennik, Kniga 11, 1913, S. Petersburg, s.162.*
- (5) Pavlovich, a.g.m., s.162.
- (6) Pavlovich, a.g.m., s.162.

Rusya'nın İngiltere ile yüz yüze gelme riskinin olduğu da belirtilir. Keza bu bölgeye sahip olmakla Rusya'nın "Küçük Asya'nın" geri kalan bölgelerine girmesi ile özellikle doğu vilayetleri ve Mezopotamya üzerinde hakimiyet kurmasının askerî olarak önünü açacağına işaret edilir. Türkiye'nin Avrupalı devletlerce paylaşılması durumunda Almanya'nın söz konusu hat üzerindeki Rus planlarına engel olabilmesi için çok büyük askeri güç bulundurması gerektiği üzerinde durulur⁷.

Rus Devlet Duması'nın 6 Haziran 1913 tarihli oturumunda Ermeni Sorunu üzerinde görüş beyan eden Ermeni asıllı mebus Papacanov ise, Rus hükümdarının unvanları arasında "*Ermeni bölgesi Çarı*"nın da olduğunu belirterek, Rus ve Ermenilerin aynı inancı paylaştıklarını belirtir. Papacanov, "*Rus sınırları dahilinde Ermeni Sorunu yoktur*" diyerek, Avrupalı güçlerin Ermenilerin himayecisi olamayacaklarını söyler. Ermeni asıllı mebus halkı adına Rusya'ya bir çağrı yaparak, Türkiye'de Ermeni ıslahatı konusunu Çarlığın ele alması gerektiğine işaret eder. Papacanov, Ermenilerin bu sorununu özellikle Rusya'nın çözeceklerine inandıklarını belirtir⁸. Bununla birlikte bu dönemde Rus kamuoyunda Ermenilerin açıklamalarına pek itibar edilmemekteydi. Zira Rus basınında Ermeni politikacı ve aydınlarının samimi olmadıkları yönünde genel bir kanaat hakimdi.

Zamanla Rus bürokrasi ve diplomasi çevrelerinde Ermenilere yönelik bakış açısı değişmeye başlar. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti ve İran üzerindeki sömürgeci emellerini gerçekleştirmek isteyen Çarlık Rusyası, komşularına yönelik amacına ulaşmasında bu ülkelerde yaşayan Ermenilerin öncü bir rol oynayacaklarını düşünmeye başlar⁹. Nitekim 1907 yılından sonra Rusya'da Ermenilere karşı yürütülen politikalarda gözle görülür bir dönüşüm başlar¹⁰.

Bu değişimi başlatan aktörler arasında dönemin Kafkasya Genel Valisi Graf İllarion İvanoviç Vorontsov Daşkov'un¹¹ ayrı bir yeri

vardır. Zira Vorontsov Daşkov'un 1905 Şubatında Kafkasya'ya Genel Vali olarak atanmasından sonra, Kafkasya'da Ermenilere karşı uygulanan politikalarda Ermeniler lehine önemli değişiklikler olur¹².

Kafkasya Genel Valisi Daşkov, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın hemen başında Rusya Ermenilerinin dinî ve millî kimliklerine karşı uygulanan dikkatsiz politikaların, Ermeni Sorununun Rusya'ya atlamasına neden olduğunu itiraf eder¹³. Yani Daşkov, Rusya'daki sorunu kendilerinin yarattıkları fikrini taşıyordu. Vorontsov Daşkov, Kafkasya'daki Genel Valiliğinin sekizinci yılı münasebetiyle Rus Çarı'na sunduğu bir raporda, Ermenilerin Rusya'dan ayrılmak gibi bir niyetlerinin olmadığını tam tersine Osmanlı Ermenilerinin, Rusya'ya bağlanmak istediklerini ileri sürer¹⁴.

Daşkov, Rusya'da Ermeniler arasında ayrılıkçı yönde herhangi bir hareketin olmadığını vurgulayarak, onların Rusya'ya sadık yurttaşlar olduklarını belirtir. Hatta bırakın Rusya Ermenileri arasında ayrılıkçı bir hareket olmasını, bilakis Osmanlı Ermenilerinin Rus himayesini ısrarla istediklerini rapor ederek, bunun gerçekleştirilmesi için gayret edilmesi gerektiğini vurgular¹⁵. Nitekim Birinci Dünya Savaşında Kafkasya cephesinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Rus Kafkas ordularına komuta eden Daşkov, bu amacın gerçekleştirilmesi için büyük çaba sarf eder.

(7) Pavlovich, a.g.m., s.163.

(8) Pavlovich, a.g.m., s.164.

(9) Pavlovich, a.g.m., s.167.

(10) 19. yüzyıl sonunda başlayarak 1907 yılına kadar Rusya'da yaşayan Ermenilere karşı Çarlık rejiminin yürüttüğü baskıcı politikalar için bkz.: Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2009.

(11) Graf İllarion İvanoviç Vorontsov Daşkov, 1905-1915 yılları arasında Kafkasya Genel Valisi, Eylül 1915'e kadar Kafkasya cephesindeki Rus orduları başkomutanı.

(12) Arhiv Vneshney Politiki Rossiyskoy İmperii [AVPRİ] (Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi), Fond Politarkhiv, No:151, Op.482, Delo 3484, L.141; Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv [RGVIA] (Rusya Devlet Askerî Tarih Arşivi), Fond 2100, Op.1, Delo 646, L.47 ob.

(13) AVPRİ, No:151, Op.482, Delo 3484, L.141; 1903 yılında Çarlık Rusyası'nın Ermeni Kilisesinin mal varlıklarına el koyması ve okullarını kapatması üzerine Ermeni Sorunu Rusya'yı uğraştıran bir konu olmuştur. Detaylı bilgi için bkz.: Sertçelik, a.g.e., s.227-237.

(14) Graf. Vorontsov-Dashkov, *Vsepoddamneyshiy Otchet za Vosem Let Upravleniya Kafkazom*, Gosudarstvennaya Tipografiya, S.-Petersburg, 1913, s.6-9; Pavlovich, a.g.m., s.166.

(15) Pavlovich, a.g.m., s.166.

Kadet Partisi lideri Milyukov ise, Ermeni düşmanlığının Rusya'nın Van ve çevresindeki Türk topraklarına yayılmasına engel olacağını, oysa Ermenilerle dost olmanın Rus nüfuzunun Azerbaycan ve Kuzey İran'da muhkemleşmesini gerçekleştirecek en iyi araç olacağını vurgular. Milyukov, Rus-Ermeni dostluğunun gelecekte Türkiye'ye karşı Rusların diplomasi, ekonomi ve belki de askerî hareket alanlarında zaferler kazanmalarının önünü açacak bir araç olacağının altını çizer¹⁶.

Öte yandan Türkiye'deki Rus diplomatlarından alınan bilgiler de Osmanlı Ermenilerinin Rusya'nın himayesine girmek istediklerini doğrulamaktaydı. Hatta 1912 yılında İstanbul'daki Ermeni Patriği Hovhannes Arşaruni¹⁷, Rus Büyükelçisinden Türkiye'nin doğu vilayetlerini işgal etmelerini istiyordu. Bu sırada Rus ordusu Kars yöresinde yığınak yapıyordu. Ayrıca 1913 yılının başında Ruslar, Londra Konferansı gündemine Ermeni ıslahatı konusunun alınması için Fransa'yı ikna etmeye çabalyorlardı. Aynı yıl İran üzerindeki baskılarını da artıran Rusya, Urumiye bağlantılı Culfa-Tebriz demiryolu inşası imtiyazını alıyordu. Böylece Ruslar, Van istikametine doğru yayılmanın hazırlıklarını tamamlıyorlardı. Osmanlı Devleti topraklarını paylaşmaya hazırlanan Rusya, hem ülke içinde hem de dışarıda Ermeni Sorununa yönelik izlediği politikasını değiştirme gerekliliğini hissetti¹⁸.

Rusya'nın Ermenilere yönelik izlediği politikası incelendiğinde Osmanlı Devleti ile savaştığı dönemlerde Ermenileri kullanarak, olabildiğince onlardan yararlanmaya çalıştığı bilinmektedir. Ancak iki ülke arasındaki barış dönemlerinde özellikle Rusya'da yaşayan Ermenilere karşı şüpheyle bakarak, onları baskıcı politikalar ile sindirmeye çalıştığı görülecektir¹⁹.

Bu siyasi gelişmeler üzerine Rusya Ermenilerinin Çarlık rejimine bakışlarında değişim olur. Eçmiyadzın Ermeni Katolikosu 5. Kevork, Rus hükümetinin onayını aldıktan

sonra Rusya, Osmanlı, İran, Hindistan, Mısır ve Bulgaristan Ermenilerini aynı safta toplayabilmek için harekete geçer. 1913 Şubat ayında Paris'te 5. Kevork'un ön ayak olmasıyla Türkiye'de yaşayan Ermeniler için ıslahat yapılmasına yönelik bir toplantı yapılır²⁰.

Paris'te yapılan toplantıda Ermeni Sorununun sadece Rusya tarafından çözülebileceği kararı alınır. Zira Rusya'nın Osmanlı Ermenileri ile en fazla ilgilenen devlet olduğu vurgulanır. Nitekim toplantıya katılan Piskopos Yatucan bir ıslahat projesi hazırlar. Projeye göre, Türkiye'de yapılacak ıslahatların Rusya'nın kontrolünde olması öngörülür. Bazı Ermeni örgütleri ise, ıslahat projesinin özünde Rusya'nın himayesinde özerk bir Ermenistan kurulmasını önerirler²¹.

Diğer taraftan bazı Osmanlı Ermenilerinin, Türkiye'de özerklik statüsüne kavuşmak yerine Van ve çevresindeki toprakların Rusya tarafından işgal edilmesini istedikleri anlaşılmaktadır. Bu görüşte olanlar Paris'te yayımlanan "Pour les peuples d'Orient" dergisinde şu görüşleri dile getirirler: Kaçınılmaz olan bir şeye karşı gelmek için kimsenin ne gücü ne de isteği var. Türk topraklarını ilhak etmek için Rus ordusu silah elde sınırda bekliyor. Bu ilhak kaçınılmaz. Türkiye'nin parçalanması çok yakındır. Birkaç ay, yıl belki de iki yıl daha bekleyelim. Ruslar Trabzon ve Erzurum'a girecekler; Almanlar Mersin ve Adana'yı, Fransızlar Beyrut ve Kudüs'ü, İngilizler ise Basra ve Bağdat'ı kontrol edecekler²². Görüldüğü üzere bu görüşleri dile getiren Osmanlı uyruklu Ermeniler, Türk topraklarının parçalanmasının engellenemeyeceğini düşünmekteydiler.

Bu arada Rus doğubilimci Mihail Pavloviç, bu görüşlerin bütün Osmanlı Ermeni-

(16) Pavlovich, a.g.m., s.169.

(17) Hovhannes Arşaruni (1854-1929), 1911-1913 yıllarında İstanbul Ermeni Patriği.

(18) Pavlovich, a.g.m., s.169.

(19) Bkz.: Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*.

(20) Pavlovich, a.g.m., s.170

(21) Pavlovich, a.g.m., s.170.

(22) Pavlovich, a.g.m., s.170.

lerini bağlamadığını, zira önde gelen Osmanlı Ermenilerinin Türkiye'nin Rus ordusunca ilhak edilmesinin büyük bir millî felaket olduğunu düşündüklerini belirtir. Bu görüşte olanlar Avrupalı güçlerin kontrolünde yapılacak ıslahatlardan sonra Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nde birçok alanda önde gelen rolleri oynayacaklarını düşünürler²³. Ancak zaman geçtikçe Türkiye'de Rus sempatanlarının sayısı giderek artar.

Ermeni yazar M. Varandıyan ise, Ermeni Sorununu farklı bir yaklaşımla ele alır. Varandıyan'a göre, Ermeni Sorununun çözümü Ermeni ve Kürtler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine bağlı olacaktır²⁴. Nitekim 1878 Yeşilköy (Ayastephanos) Antlaşmasının 16. ve Berlin Antlaşmasının 61. maddesine göre, Türkiye'de Ermeni ıslahatı yapılarak, Kürt ve Çerkezlerle karşı Ermenilerin güvenliklerinin sağlanması öngörülmüştü.

4 Türkiye'de Ermeniler arasında Rus taraftarlığının giderek arttığını gören Çarlık Rusyası, 1913 yılından itibaren Ermeni ıslahatı yapılmasını gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlar. Bu dönemde Türkiye'de Ermeni politikacı ve aydınları tarafından yürütülen Rusya taraftarlığına rağmen Çarlık hükümeti, Türkiye'nin doğu vilayetlerini işgal etme vaktinin henüz erken olduğunu düşünür. Ancak Ruslar, Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesine yönelik bir takım ıslahatlar yapılması için Osmanlı hükümetine yaptıkları baskıyı artırır²⁵.

Bu baskılar nedeniyle Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Ermenilere yönelik olarak uzun süren görüşmeler yapılır. Nihayet görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti, 26 Ocak (8 Şubat) 1914 tarihinde Türkiye'deki vilayati sitte olarak adlandırılan Bitlis, Diyarbakir, Erzurum, Ma'muretü'l-aziz, Sivas ve Van vilayetlerinde Ermenilere yönelik olarak ıslahat yapmayı ve buralarda görev yapmak için büyük güçlerin önereceği iki yabancı müfettişin atanmasını kabul etmek zorunda kalır²⁶. Söz konusu antlaşma Osmanlı Dev-

leti adına Sadrazam Said Halim Paşa ile Rusya'nın İstanbul maslahatgüzarı Konstantin Gulkeviç arasında imzalanır.

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında varılan antlaşmaya göre, Ermenilerin yaşadıkları vilayetler; a) Erzurum, Trabzon ve Sivas b) Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakir olmak üzere iki idarî bölgeye ayrılacaktı²⁷. Antlaşma,

1) İki bölgenin başına seçilecek olan müfettişleri büyük devletler önerecek, Osmanlı Devleti de bir nota ile kimin atandığını açıklayacak,

2) Müfettişler kendi bölgelerindeki idare, adliye, polis ve jandarmayı denetleyecek,

3) Toprak anlaşmazlıkları müfettişlerin denetiminde çözülecek,

4) Herkes devlet dairelerinde ve mahkemelerde kendi dilini kullanabilecek, ancak mahkeme hükümleri Türkçe olacak gibi hükümler getiriyordu²⁸.

Bu antlaşmaya Rusya adına imza atan Gulkeviç, Dışişleri Bakanlığına imza tarihinden bir gün sonra yani 27 Ocak (9 Şubat) 1914 tarihinde İstanbul'dan çektiği bir telgrafta, iki devlet arasında varılan antlaşmayı değerlendirir. Bu antlaşmanın uluslararası camiada Rusya'nın prestijini artıracaklarını ifade eden Gulkeviç, tarihî kaderinin Rusya'yı İstanbul'a getirdiğinde burada yaşayan 200.000 Ermeni'nin Ruslara yardım edeceklerini vurgular²⁹. Böylece Rusların İstanbul'da bulunan

(23) Pavlovich, a.g.m., s.171.

(24) Pavlovich, a.g.m., s.172.

(25) Y. K. Sarkisyan, *Politika Osmanskogo Pravitelstva v Zapadnoy Armenii i Derzhavi v Posledney Chetverti XIX i Nachale XX vv.*, Akedemiya Nauk Armyanskoy SSR, Yerevan, 1972, s.289-290.

(26) RGVIA, Fond 2100, Op.1, Delo 646, L.47 ob; AVPRİ, Fond Politarkhiv, No:151, Op.482, Delo 3484, L.141.

(27) *Sbornik Dogovorov Rossii s Drugimi Gosudarstvami 1856-1917*, (Red. Y. A. Adamov), Gos. İz-vo Politicheskoy Literaturi, 1952, s.421; Zekeriyâ Türkmen, *Vilayati Şarkıye (Doğu Anadolu Vilayetleri) İslahat Müfettişliği 1913-1914*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2006, s.52-53.

(28) *Sbornik Dogovorov Rossii s Drugimi Gosudarstvami 1856-1917*, s.421-424; Sankt-Peterburgskiy Filial Arkhiva Rossiyskoy Akademii Nauk [SPFARAN] (Rusya Bilimler Akademisi Arşivi St. Petersburg Şubesi), Fond Marr, N. Ya., №:800, Op. 6, Delo 605, L.9; Türkmen, a.g.e., s.53-55

(29) AVPRİ, Fond Politarkhiv, Op.482, Delo 3472, L.103.

en yetkili diplomatının ağzından, Çarlık Rusya'sının İstanbul'u ele geçirme planları ortaya çıkmaktadır. Bu arada Çarlık hükümeti, Ermenilere yönelik Osmanlı Devleti'ne baskı yaparken Rus diplomatlar, Ermeni çıkarlarından ziyade tarihî emelleri olan İstanbul'u ele geçirmek adına hareket etmekteydiler.

Nitekim Mihail Pavloviç, Rus diplomasisinin kendileriyle aynı inancı paylaşan Osmanlı Ermenilerinin durumlarının düzeltilmesi ile ilgilenmesinin sebebinin aslında "Türkiye Ermenistanı'nı ilhak etmek" düşüncesinden kaynaklandığına dikkat çeker³⁰. Böylece Rus şarkiyatçısı tarafından Rusya'nın Ermenileri amacına ulaşmak için bir araç olarak kullandığı itiraf edilmektedir.

Birinci Dünya Savaşına Osmanlı Devleti'nin dahil olması üzerine Rus kamuoyunda tarihî emellerine ulaşacakları zamanın yakın olduğu konuşulmaya başlar. Rus Devlet Duması'nın 27 Ocak 1915 tarihli oturumunda Rus Dışişleri Bakanı S. D. Sazanov, Çarlık hükümetinin savaş döneminde yürüttüğü dış politikası üzerine bir konuşma yaparak görüşlerini açıklar. Daha sonra söz alan Kadet lideri Milyukov, Dışişleri Bakanının konuşmasını memnuniyetle dinlediklerini belirterek, Rusya'nın millî hedeflerine ulaşmasının doğru yolda olduğu izlenimini edindiklerini söyler. Milyukov'un, "En önemli amacın, yani Boğazlar ve Konstantinopol'ün (İstanbul) elde edilmesinin geciktirilmeksizin hem diplomatik hem de askerî yollardan sağlanacağına eminiz" şeklindeki konuşması, Rus Devlet Duması'nda uzun süre alkışlanır. Kadet lideri, Duma oturumunda yaptığı konuşmasında Ermeni konusunu açmadan duramaz. Milyukov, Rusya'nın Ermeni halkıyla ilgilendiğini ümit ettiğini söyleyerek, onları "asırlık boyun-duruktan" kurtarmak gerektiğini vurgular³¹.

Aynı oturumda söz alan mebus Savenko ise, zamanından önce bir barış yapılması gerektiği üzerinde durarak, "Boğazlar ve Çargrad (İstanbul) bizim olmalıdır ve sadece bizim. Bu büyük parlak hedef uğruna yaşamak,

savaşmak ve ölmek gerekir (Alkışlar)³². Görüldüğü üzere Rus Devlet Duması'ndaki vekillerin ağzından Rusya için savaşın en önemli amacının İstanbul ve Boğazları ele geçirmek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Rus Devlet Duması oturumunda söz alan Levşev, Rus kalkanının İstanbul kapılarına dikilmesi ve Ayasofya üzerinde yeniden Ortodoks haçının parlaması gerektiğini belirtir. Ermeni asıllı mebus Papacanov ise, Rus Ermenilerinin Rus halkıyla kopmaz organik bir bünyeye sahip olduğunu, Türkiye'ye karşı girilen savaşta Osmanlı Ermenilerinin tavırlarının onların Rusya'ya nasıl baktıkları sorusuna verilecek en iyi cevap olduğunu vurgular. Papacanov, "Türkiye Ermenileri ümit ve inançla hürriyete kavuşturulmalarını Rusya'dan beklemektedirler. Kafkasya'da Ermeni nüfusu arasındaki en popüler slogan; 'asırlık Türk boyunduruğundan Ermenilere hürriyet getiren' yaşasın Rus ordusu, yaşasın büyük Rusya³³" sloganıdır demek suretiyle beklentilerinin ne olduğunu ortaya koyar.

Birinci Dünya Savaşı hızla devam ederken de Devlet Duması'nda Ermeniler üzerine zaman zaman konuşmalar yapılır. Duma'nın 9 Şubat 1916 günkü açılışında söz alan Rus Dışişleri Bakanı S. D. Sazanov, Rus ordusunun Van'dan çekilmesi üzerine Türklerin Ermenilere yönelik politikalarını gerçekleştirmek için harekete geçtikleri duyumunun alındığından bahseder. Sazanov, ekonomik ve siyasi olarak Osmanlı Devleti'nin Alman tabiiyetine girmesine engel teşkil eden Ermenilerden kurtulmak gerektiği düşüncesinin Alman çevrelerinde hakim olmaya başladığını iddia eder³⁴.

Rus Dışişleri Bakanının konuşmasından tatmin olmayan Ermeni aydınları, Sazanov'un savaştan sonra Ermenilerin durumlarının ne olacağı konusunda hiçbir şey söylemediğini vurgulayarak rahatsız olduk-

(30) Pavlovich, a.g.m., s.176.

(31) "Gosudarstvennaya Duma", Kavkazskoye Slova, No: 24, 1915, s.3.

(32) "Gosudarstvennaya Duma", Kavkazskoye Slova, No: 24, 1915, s.3.

(33) "Gosudarstvennaya Duma", Kavkazskoye Slova, No: 24, 1915, s.3.

(34) Armyanskiy Vestnik, No: 4, 1916, s.1.

larını beyan ederler. Savaş başladıktan sonra Çarlık hükümetinin Ermenilerin gelecekteki durumuna yönelik bir açıklama yapmadığı da eleştirilerek, Ermenilerin geleceği konusunda sadece Rus Devlet Duması'nın hükümeti açıklama yapmaya zorlayabileceği ifade edilir³⁵. Anlaşıldığı üzere savaş öncesi Ruslar tarafından Ermenilere verilen cazip vaatlerin unutulduğu ve Osmanlı Devleti'ni içten çöktürmek için kullanılan Ermenilere, Rus ordusunun Türkiye'nin doğu vilayetlerini işgal etmesinden sonra pek fazla ihtiyaç kalmadığı görülmektedir.

Öte yandan Rus Devlet Duması'nda bir konuşma yapan Ermeni asıllı mebus M. İ. Papacanov, Ermenilerin büyük Rusya için her türlü kurban vermeye hazır olduklarını belirtir. Papacanov, Ermenilerin gönüllü birlikler oluşturmak suretiyle savaşa katıldıklarını ifade eder. Ermenilerin, Rusya ve müttefikleri ile birlikte el ele hürriyet getirici zafer gelinceye kadar gitmeye hazır olduklarını vurgular. Papacanov, Rus ordusunun Erzurum'u ele geçirmesinin çok büyük stratejik ve ekonomik anlamı olduğunu altını çizer. Papacanov, "... Onlar (Ermeniler) sonuna kadar vazifelerini yerine getirmeye hazırdırlar³⁶" der. Ancak Papacanov'un göz ardı ettiği nokta Rusya'nın savaştan önce Ermenilere verdiği sözleri yerine getirmek gibi bir niyetinin olmadığıdır. Nitekim savaşın gidişatı Rusların verdiği sözlerin unutulduğunu gösterecektir.

11 Mart 1916 tarihinde Rus Devlet Duması'nda Dışişleri Bakanlığının bütçesi görüşülürken Ermeni Sorunu üzerinde büyük bir dikkatle durulur. M. İ. Papacanov ve özellikle de Kadet Partisi lideri M. N. Milyukov'un yaptığı konuşma, Ermenilerin bu dönemdeki beklentilerini karşılar mahiyette olur. Zira Milyukov, Türkiye'de Ermenilere vaat edilen özerklik konusuna değinerek "...Bu vaat şimdi Ermeni vilayetlerinin büyük bir bölümü onun (Rusya) elindeyken gerçekleştirilmelidir" demek suretiyle Ermenilerin yüreklerine su serper. Ancak Milyukov, Rus ordusunun Türkiye'nin doğu vilayetlerini ele geçirmesinden sonra bu vaadin yerine getirilmeyeceğine yönelik bazı işaretler verildiğini

söylemekten geri kalmaz. Duma'da Milyukov'un konuşmasını değerlendiren Ermeni Belleteni (Armyanskiy Vestnik) dergisi, Rus Dışişleri Bakanının ağzından benzer ifadeleri duyamamalarına rağmen, Duma'nın en saygın siyasetçisi tarafından sarf edilen sözlerin de yeterli olduğunu vurgulayarak, Rusya'nın müttefikleri olan Ermenilere verdiği özerklik vaadini yerine getirmesini belediklerinin altını çizer³⁷.

Duma'nın 11 Mart 1916 tarihli oturumunda söz alan M. İ. Papacanov ise, Duma'nın uzun süredir toplanmamasına rağmen Türkiye'nin doğu vilayetlerinde yaşanan olaylarla şimdiye kadar yeterince ilgilenmediğini söyler. Doğu vilayetlerinin ele geçirilmesinden sonra Rus ordusunun Ermenilere karşı bakışının olumsuz yönde değiştiğini ifade eden Papacanov, her şeye rağmen Ermenilerin Rusya'ya ümitle baktıklarını ve ülkülerinin gerçekleştirileceği anın yakın olduğuna inandıklarını belirtir³⁸.

Ermeni Belleteni dergisinin 9. sayısında kaleme alınan başyazıda Rus Devlet Duması'nda dile getirilen Ermenilere özerklik verilmesi konusunun üzerinde durulmayan özel bir durumunun olduğu belirtilir. Özerkliğin Osmanlı Ermenilerini ilgilendirdiği, ancak konunun Rus kamuoyunda tartışıldığına dikkat çekilen yazıda, Ermeni özerkliğinin oldukça geniş haklara sahip olma temeline dayanması gerektiği üzerinde durulur. Konunun çözümüne yönelik girişimlerin Duma'dan gelmesi vurgulanır. Keza Türk-Alman koalisyonuna karşı verilen savaşın sadece Rusya tarafından verilmediği belirtilerek, diğer müttefiklerin de Ermenilerin kaderleri üzerine söyleyecekleri sözlerin olduğu hatırlatılır. Nitekim İngiltere ve Fransa'nın Ermeniler için zamanında çok şey yaptıkları ifade edilir. Bununla birlikte barış görüşmelerinde Ermenileri ilgilendiren mevzularda Rusya'nın önerilerinin pek fazla bir değişikliğe uğramadan kabul edileceğinin beklendiği beyan edilir³⁹.

(35) Armyanskiy Vestnik, No: 4, 1916, s.1.
(36) Armyanskiy Vestnik, No: 6, 1916, s.7,19.
(37) Armyanskiy Vestnik, No: 8, 1916, s.1,6.
(38) Armyanskiy Vestnik, No: 8, 1916, s.8-9
(39) Armyanskiy Vestnik, No: 9, 1916, s.1-2.

Rus Devlet Duması'nda 19 Kasım 1916 tarihinde Çarlık hükümetinin bir bildirisi okunur. Bildiride savaş sürerken Rusya'nın izlediği strateji hakkında bilgi veriler. Bildiride Ermenilerin gelecekteki beklentilerine ve hayal ettikleri duruma yakın bir sonucun ortaya çıkacağı vurgulanır. İtilaf Devletlerinin uzlaşmasıyla Rusya'nın güçlü himayesi altında Osmanlı Ermenilerini gelecekte kendi devlet varlığını inşa edecekleri, tehlikeden uzak sakince bir yaşam beklediği şeklinde pek de somut olmayan bir ifade kullanılır⁴⁰. Anlaşıldığı üzere savaş esnasında izlenen politikalar nedeniyle Ermenilerde hayal kırıklığının oluşmaya başladığını sezen Çarlık hükümeti, onları yatıştırmak maksadıyla pek açık olmayan böyle bir açıklama yapmayı gerekli görür. Böylece Ruslar, Ermeni önde gelenlerinin yüreklerine su serpmeyi hedeflemiş olsa gerektir.

23 Şubat 1917 yılında St. Petersburg'da başlayan olaylar sonrasında Rusya'da gerçekleşen devrim üzerine G. Y. Lvov başkanlığında Geçici Rus hükümeti kurulur. Geçici hükümetin Dışişleri Bakanlığına Ermeni dostu olarak bilinen Kadet Partisi lideri P. N. Milyukov atanır⁴¹. Bu gelişmeler Ermeniler arasında sevinçle karşılanır. Devrim sonrası Ermeni önde gelenlerince Türkiye'nin doğu vilayetlerinde Ermenilerin kendi siyasi kaderlerini belirleme hakkına sahip olması gerektiği düşüncesi cesaretle ifade edilmeye başlanır⁴².

Bu arada Şubat devriminden sonra Rus Devlet Duması askıya alınır. Ancak Kurucu Meclis oluşturulması için çalışmalar başlatılır. Geçici Rus hükümeti döneminde zaman zaman Ermenilerin hoşlarına gidecek açıklamalar yapılır. Bunda Dışişleri Bakanı Milyukov'un etkisi olur.

Ancak Birinci Dünya Savaşını müttefikleriyle birlikte sürdürme yanlısı olan Lvov hükümetinin bu politikası, Rusya'da siyasi kriz ve kargaşalıkların devam etmesinde en önemli etken olur. Nisan ayında ülkede baş gösteren siyasi kriz, ısrarla savaşa devam edil-

mesini isteyen Dışişleri Bakanı Milyukov'un istifa etmesine neden olur.⁴³

5 Mayıs 1917 tarihinde oluşturulan Geçici koalisyon hükümetinin ömrü de uzun sürmez. 8 Temmuz 1917 tarihinde A. F. Kerenskiy başkanlığında kurulan hükümet de Rusya'daki sorunların üstesinden gelemmez. Ülkede siyasi karışıklıkların sürmesinden yararlanan Vladimir İliç Lenin önderliğindeki güçler, 25 Ekim (7 Kasım) 1917 tarihinde Bolşevik devrimini gerçekleştirerek Rus tarihinde yeni bir sayfa açarak Çarlık Rusyası'na son verirler.

Sonuç olarak Ermeniler, büyük güçlerin özellikle de Çarlık Rusyası'nın Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik ve siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek için kullandıkları bir araç olmuşlardır. Rusya, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesi bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışarak, kendi özel çıkarlarını gerçekleştirmeye gayret etmiştir. Birinci Dünya Savaşında Çarlık Rusyası, Ermenileri kullanarak Türkiye üzerindeki emellerine ulaşmak istemiştir. Rus Devlet Duması'nda da vurgulandığı üzere Çarlık hükümetinin Birinci Dünya Savaşındaki en önemli amacı, Boğazlar ile İstanbul'u ele geçirmek ve Türkiye'nin doğu vilayetlerine hakim olarak sıcak denizlere çıkmaktı.

Rus Devlet Duması'nda görev yapan Ermeni asıllı bazı mebuslar ve Rus Devlet Duması'nın iç görünüşü. Soldan üçüncü resim Mibail İvanoviç Papacanov'a aittir.

(40) Armyanskiy Vestnik, No: 44, 1916, s.1-2.

(41) İstoriya Rossii, Vishaya Shkola, Moskva, 2000, s.288.

(42) Armyanskiy Vestnik, No: 10-11, 1917, s.3.

(43) İstoriya Rossii, s.288.

St. Petersburg'daki Rus Devlet Dumasi'nin bir görünüşü (1911 yılı).